

V. MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA AFYONKARAHİSAR

Giriş

On dokuzuncu asrı ekonomik, askeri ve siyasi sarsıntılarla geçiren Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı ile fiili varlığını kaybetmişti. Taksimati çok önceden yapılan ve Mondros Mütarekesi ile iyice savunmasız hale getirilen Anadolu, İtilaf Devletleri tarafından yüzlerce yıllık bir özlemle dört bir yandan işgal edilmeye başlanmıştı. Asırlarca Türklerle barış içinde yaşamış azınlıklar, bu işgallere rehberlik eder hale gelmiştir. Savaşlar yorgunu Anadolu'nun bu durumunu Mustafa Kemal; "*Büyük harbin uzun seneleri zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harbi Umumiye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek memleketten firar etmişler... Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.*"¹ şeklinde ifade eder.

Birinci Dünya Savaşı'nda önemli bir katkısı olmadığı halde, İngiltere'nin teşviki ve desteğiyle Anadolu'yu işgale başlayan Yunan kuvvetleri, ilk olarak 15 Mayıs 1919'da İzmir'e girmişlerdir. "Anadolu'ya medeniyet götürüyoruz!" iddiasıyla dünya kamuoyunu kandıran Yunanlıların İzmir'de yaptıkları cirkinlikler,² tehlikenin

büyüküğünün habercisiydi ve asılsız iddialarıyla taban tabana zıttı. Bu sebeptendir ki İzmir'in İşgali, "Kuva-yı Milliye'yi" ateşleyen kıvılcım olmuştur.

A) İşgal Yıllarında Afyonkarahisar

1) İlk İşgaller

İtilaf Devletleri, Anadolu'nun bir çok yerini güvenliklerini tehlikede gördüklerini (Mondros Mütarekesi) bahane ederek işgal ederken, stratejik öneme sahip bölgeleri ise müşterek kuvvetlerle kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bu stratejik yerlerden biri de Afyonkarahisardır.³ Nitekim bu şehrimiz Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren hem Reddi İlhak hem de Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin faaliyetleri sonucu Kuva-yı Milliye'nin ana haberleşme merkezlerinden birisi olacaktır. Bölgenin batısındaki cephelerden gelen haberler Afyonkarahisar'daki 23. Fırka aracılığıyla Konya'daki XII. Kolordu Karargahı'na intikal ettirilmiştir.⁴

Anadolu coğrafyasındaki yeri ve özellikle demiryolu ulaşımındaki öneminden dolayı Afyonkarahisar, Yunan işgallerine kadar, İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri

*Okutman, Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve inkılap Tarihi Bölümü.

1 Kemal Atatürk, *Nutuk/Söylev*, C.I, Ankara 1999, s.3.

2 Yunanlıların İzmir'in işgali esnasında yaptıkları mezalim için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara 1999, s.73 vd; Yunanlıların İzmir' i işgalinde yaptıklarını gören Yarbay Arif Bey raporunda bu elim durumdan kısaca şöyle bahsetmektedir:

"Yunan askeri ile yerli Rumlar tarafından Türklere yapılan mezalim, fecayı hiçbir memleketin düşman tarafından cebren işgalinde bile görülmemiş ve işitilmiş değildir...Soğukkanlı, metin yürekli kumandan ve subaylar bile İzmir'in işgalinde gördükleri faciaları hatırladıkça dehşetle ürperiyorlar..." Raporun tamamı için bkz. Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000, s.16 vd; Hakkı Güvendik, "Türkler mi Barbardır?" *Tarih-Coğrafya Dünyası* (Atatürk ve Milli Mücadele Özel Sayısı), nr.1-2, 19 Mayıs 1961, s.5-7.

3 Afyonkarahisar 19.Y.Y.ın sonlarında önemli bir yol kavşağı olarak gelişmeye başladı. Bağdat demiryolu üzerinde önemli bir istasyon olan Afyonkarahisar, aynı zamanda demir raylarla İzmir' den denize ulaşan önemli bir şehirdi. Bu özellikler ve ticaret yollarının merkezinde bulunması Afyonkarahisaha stratejik bir önem kazandırmaktaydı. Bkz. Ahmet Altıntaş, *Milli Mücadele Döneminde Afyon ve Havalisi (1919-1922)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s.3-4.

4 Latif Daşdemir, "Afyonkarahisaha Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri," *VI.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri*, (Yay.Haz. Mehmet Sarlık), 10-11 Ekim 2002 Afyonkarahisar, s.87-88.

tarafından denetim altına alınmıştır. Şehir, Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra İngiliz, 16 Nisan 1919'da Fransız ve 21 Mayıs 1919'da İtalyan işgaline uğramıştır.⁵ Afyon- karahisar'a giren itilaf kuvvetlerinden İngilizler Lise binasını, Fransızlar Sanayi Mektebi'ni, İtalyanlar Darulmuallim'i işgal edip, İstanbul ve İzmir istasyonlarını kontrol altına almışlardır.⁶

Afyonkarahisar ve havalisi, başarılı bir mücadelenin yapılabilmesi için Kuva-yı Milliye birlikleri açısından önem arz eden yerlerden biriydi. Bu özelliğindedir ki, 20 Ekim 1920 tarihi itibarıyla Batı Cephesi Karargâhı Afyonkarahisar'dadır.⁷ Eskişehir bölgesi ve özellikle Geyve Boğazı'nın elde edilebilmesi için Afyonkarahisar, Kütahya ve Konya gibi önemli merkezlerin itilaf kuvvetlerinin liderliğine soyunmuş olan İngiliz işgal kuvvetlerinden temizlenmesi gerekli görülmekteydi.⁸ Nitekim Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 26/05/1919 tarihli şifrede "Afyonkarahisar'da bulunan 23. Tümen'in mevcudunun çok az olduğunu ve ellerine geçen erati bu tümene gönderdiklerini" ifade etmekteydi.⁹

Mustafa Kemal Paşa ise, Ankara'da Yirminci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 27/05/1919 tarihli şifrede "Afyonkarahisar'daki Yirmi Üçüncü Tümen'in durumunu, bu tümenin gücünün artırılması için hangi kaynaklardan yararlanılacağını ve bu tümene nasıl bir görev verilmesinin düşünüldüğünü sorar."¹⁰

Ali Fuat Paşa 28 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği cevapta; düşman buralara (Afyonkarahisar'a) girmeye kalkışırsa 23. Tümen'in bulunduğu yeri bırakmayacağını ve saldırıya uğrarsa halktan alacağı yardımla kendi bölgesini savunacağını belirtmekteydi.¹¹

İtilaf kuvvetlerinin Afyonkarahisar'da işgalinden sonra daha önce şehri terk etmiş olan Ermenilerin, işgallerden cesaret alarak gruplar halinde Afyonkarahisar'a geri dönmeleri¹² ve Mutasarrıf Anastas'ın sağladığı silahlı güç ile halkın elinde değerli ne varsa gasp etmeye başlamaları¹³ Afyonkarahisar halkının çözüm arayışlarını hızlandırmıştır. Rum Mutasarrıf Anastas ise daha sonraki çeşitli girişimlerle bu görevden uzaklaştırılmıştır.

Bir taraftan işgal kuvvetlerinin varlığı ve özellikle İngilizlerin silah ve cephaneleri kontrol altına alarak halkın müdafaa imkânlarını sınırlandırıp elini kolunu bağlaması,¹⁴ diğer yandan Ermenilerin saldırı ve başkaldırıları, Afyonkarahisar halkını yavaş yavaş kaynaştırıp "böyle yaşamaktansa açık alınla ölmenin daha iyi olacağı"¹⁵ hissiyatında buluşturmuştu. Afyonkarahisar halkının bu müşterek inanca ulaşmasında, cesur yayınlarıyla Ermenilerin taşkınlıklarına bile tesir eden, Koçzade Mehmet Şükrü, Kesrizade Salih Sıtkı, Haydar Çerçel, Hoca Nebil Efendi gibi simaların yazılar yazdığı "ikaz" gazetesinin¹⁶ önemli rolü vardır.

5 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü I*, Ankara 1993, s.198-205, 263-264. Ahmet Altıntaş, *Aynı Tez*, s.2.

6 Mustafa Oğuz, "Afyon'un İşgal Günleri", *Sebat Gazetesi*, nr.1008, Afyon 11 Kasım 1960, Bkz. Ömer Fevzi Atabek, *Afyon (Vilayeti) Tarihiçesi*, (Yay. Haz. Turan Akkoyun), Afyon 1997, s.331-332.

7 *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara 1975, s.65.

8 *Türk İstiklal Harb*, C.VII, s.30.

9 Kemal Atatürk, *Nutuk/Söylev*, C.III, Ankara 1999, Belge 11, s.1215.

10 Atatürk, *age*, Belge 12, s.1215.

11 Atatürk, *age*, Belge 14, s.1217.

12 Ahmet Kasapoğlu, *Milli Mücadele Anıları*, Ankara 1998, s.66.

13 Oğuz, *Aynı gazete*; Salih Kesri, "Acı Günlerimizden", *Taşpınar*, nr.31, 9 Mayıs 1935, s.122.

14 Şükrü Çelikalay, "Milli Mücadelede Din Uleması", *Sebilürreşad*, II, nr.46, Mayıs 1949, s.333.

15 Kesri, agm. s.122.

16 Aynı makale, s.122. Bkz. Atabek, *age*, s.356-359; Altıntaş, *Aynı Tez*, s.1-2.

2) Yunan İşgalleri

Anadolu halkı İzmir' in işgaliyle başlayan Yunan işgallerini, daha önceki itilaf kuvvetlerinin işgallerine göre çok daha büyük bir endişeyle karşılamıştır. Çünkü Yunanlılar itilaf kuvvetleri gibi az sayıda birliklerle değil büyük bir orduyla işgal hareketlerini gerçekleştiriyorlardı. Diğer taraftan muhtemel Yunan işgallerinin kalıcı ve çok daha tahripkar olacağını herkes farkındaydı. Nitekim 1920 Ağustosunun son günlerinde başlayan Yunan ilerleyişi Uşak'ı tehdit eder duruma gelince Afyon- karahisar halkında telaş ve endişe belirtileri görülmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Altay, Afyonkarahisar halkının ileri gelenlerinden 60 kişiyi yanına alarak Murat Dağı ile Ahır Dağı arasındaki Dumlupınar mevzilerinin ne kadar kuvvetli olduğunu, tümenin yeni kuvvetlerle takviye edileceğini, düşmanın Afyonkarahisar'a yaklaşmasına mani olunacağını belirterek, yanındakilere bu gördüklerini bütün Afyonkarahisar halkına anlatmalarını tembihlemiş ve böylece halktaki korku ve endişeyi gidermeye çalışmıştır.¹⁷

Bu gelişmeler karşısında Afyonkarahisar ve kazalarından gönüllü milis müfrezelerinin teşkiline başlanır. Bolvadin ve Aziziye (Emirdağ) kazalarından toplanıp gelen 500 atlı ile 600 kadar piyade Afyon- karahisar'da büyük bir sevgi ve törenle karşılanır. Bu birliklerin başında bulunan, yüz yaşlarındaki Sultan Bey adındaki ihtiyarın, atının üzerinde ve birliklerin önünde Afyonkarahisar'a girişi halk üzerinde büyük tesir yaratmıştır. Bu gönüllü birlik-

17 Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970, s.266; Bu konu ile ilgili detaylı bilgi Müftü Hüseyin Bayık'ın hatıratında mevcuttur. Bkz. Ali Sarıkoyuncu, "Milli Mücadele'de Afyon Müftüsü Hüseyin (Bayık) Efendi", *HL.Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Ekim 1993, Afyonkarahisar, s.77.

ler daha sonra Uşak cephesine gönderilmiştir.¹⁸

Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından ilk işgali 28 Mart 1921'de olmuştur. On gün süren işgal sonunda 7 Nisan'da Yunanlılar şehri boşaltmışlardır. 13 Temmuz 1921'de başlayan ikinci Yunan işgali¹⁹ ise Büyük Taarruz'a kadar sürecektir.

Milis kuvvet yapısından sıyrılmış düzenli kuvvetlerimizin, I. İnönü Savaşı'nı kazanması Afyonkarahisar'da sevinçle karşılanır. Hükümet binası, mağazalar, dükkânlar bayraklarla donatılır. Savaşın son anlarında şehri terk etmek için istasyona taşınmış olan asker ve memur aileleri, zafer haberiyle şehre geri dönerler.²⁰ 23 Mart 1921'de Yunan taarruzu ile başlayan II. İnönü Muharebesi'nde düşman kuvvetleri mağlup olmasına rağmen, Dumlupınar'da- ki Türk kuvvetlerini geri iterek 28 Mart 1921'de Afyonkarahisar'ı işgal etmişler ve Konya istikametinde Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlemişlerdi.²¹ Türk birliklerinin işgal kuvvetlerinin arkasına sarkarak Altıntaş'a kadar gelmeleri, düşmanın Dumlupınar mevzilerine çekilmesine sebep olmuş ve böylece Afyonkarahisar on gün süren ilk Yunan işgalini fazla zarar görmeden atlattır.

Ordumuzun, Yunanlıları I. ve II. İnönü savaşlarında iki defa mağlup etmesi Türk milletinin ümidini kuvvetlendirirken, Yunanlılar ve destekçilerini endişelendirmişti. Sevr antlaşmasını Türklere kabul ettirememenin itibarlarını sarstığını düşünen İngilizler, Yunanlılara sağladıkları geniş yardımlarla, yeni ve çetin bir savaşın teşvikçisi

18 "Fahrettin Paşa(Altay)'nın Milli Mücadele Hatıraları" *Tarih ve Edebiyat Dergisi*, S.2, (Şubat 1980), s.93-94.

19 İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, İstanbul 1972, s.466.

20 Oğuz, *aynı gazete*, nr. 1015, 21 Kasım 1960.

21 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.IV, Ankara 1974, s.80,83.

oldular. 10 Temmuz 1921'de başlayan Yunan ilerleyişinin üçüncü günü, 13 Temmuz 1921'de Afyonkarahisar ikinci kez Yunan işgaline uğradı. Afyon-Altıntaş savaşı sırasında Yumruçal ve Çataltepe'de çok şiddetli muharebeler olmuş, Dördüncü Türk Tümeni, Yunanlıların işgal ettiği Çataltepe'yi geri alabilmek için büyük bir gayret göstermiştir. Tümen komutanı Nazım Bey'in şehit düştüğü bu muharebelerde tepe geri alınmadığı gibi akabinde Afyonkarahisar ikinci kez Yunanlıların eline geçmiştir.²² On gün süren ilk işgallerinde şehir içinde fazlaca bir değişikliğe gitmeyen Yunan kuvvetleri, kendilerini kalıcı gördükleri ikinci işgalle beraber kalıcı ve kapsamlı tedbirlere başvurmuşlardır. Öncelikle şehri Hıdırlık ve çevresi, Gâvur Mahallesi, Yarenler-Karaman-Hamidiye mahalleleri olmak üzere üçe bölüp daha rahat kontrol ede

bilecekleri yeni bir idari yapılanma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca üç tane karakol kurmuşlardır. Bu karakollar, Hanönü, Olucak ve Kadınana Karakolu olmak üzere şehrin muhtelif yerlerinde faaliyete geçirilmiştir.²³

Büyük Taarruz'a kadar sürecek olan bu ikinci işgalde Yunan kuvvetleri, Afyonkarahisar ve çevresinde kalıcı tahribatlar yapıp, onur kırıcı davranışlara cüret etmişlerdir. Yunanlılar, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden galip çıkıp bu iki şehirle birlikte Afyonkarahisar'ı da ele geçirince, son derece umutlanarak: "Sevr Antlaşması'nın maddeleri Yunanistan için yeterli değil; şimdi öylesine stratejik bir sınıra dayanmalıyız ki bu sınırlar içinde Küçük Asya'nın verimli topraklarından daha fazla yararlanmamız kabil olsun."²⁴ deme cüretini göstererek gerçek emellerini ortaya koymuşlardır.

Afyonkarahisar ve havalisinin işgal ve Kurtuluş Tarihleri²⁵

Afyonkarahisar	2 Mart 1921	7 Nisan 1921
	13 Temmuz 1921	27 Eylül 1921
İvdi	2 Nisan 1921	3 Nisan 1921
	2 Mart 1921	2 Eylül 1921
Zazı	1 Mart 1921	22 Eylül 1921
Sınıklı	ust 1921	art 1921
	11 Mart 1921	12 Eylül 1921
	Eylül 1921	12 Eylül 1921
	12 Mart 1921	2 Eylül 1921
	2 Nisan 1921	3 Nisan 1921

²² Tansel, age, s.101-102.

²³ Altıntaş, *Aynı Tez*, s.24-25.

²⁴ Celil Gürkan, "1919-1923 Döneminde Ordu Faktörü ve Askeri ve Siyasi Faaliyetler Arasında Karşılıklı Etkileşim", *Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, II., Ankara 1984, s.184.

²⁵ Harp Müntikaları, "Şehir ve Kasabaların İşgal, İstirdat ve Bombardıman Tarihleri", *T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni*, nr. 23, Ankara 1937, s. 76.

3) Yunan Mezalimi

İşgaller esnasında Afyonkarahisar'da bir kısım taşra ahalisi, halife ordusu diye aldatıldıkları düşmanın ne çeşit mel'un ve din-i İslam katili olduğunu görerek tövbe istiğfar etmişlerdir.²⁶ Afyonkarahisar'da, Yunanlıların yapmış oldukları vahşet ve tahribat hakkında Genelkurmay Başkanlığı'na verilmiş olan raporda şu bilgilere rastlamaktayız:²⁷ "Döğer, Eğret(Anıtkaya), Ligen (Uçlerkayası), Demirli, Beyköy, Spin(?)(Sipsin), Gazlıgöl, Sarıcaova köyleri düşman tarafından yakılmıştır. Kişinler?, Aknet?, Eğdemir, Çalköy, Ulucak, Adalı, Körs, Erkil, Damlalı, Kırka, Akin, Geçmiş(?), Kesnit(?), Sandıközü, Lutfiye, Gök-nebi, Taşmak, Aşağı Söğüt köyleri daha önce yakılmıştı. Eğret ve Döğer' de çok feci ve utandırıcı tecavüzler meydana gelmiştir. Sipsin(Sipsin) köyünde bir yunan askerini öldürdükleri bahane edilerek 28 kişi kurşuna dizilmiş ve köy ateşe verilmiştir. Ayrıca yaralı olarak esir düşen erlerimizi süngüle- dikleri, sağlam esirlerimizi de birbirine bağlayarak yaktıklarını, bizzat tanık olan köylüler ifade etmişlerdir...

Yine aynı raporlara göre Yunanlılar Afyonkarahisar bölgesinde 22 köyü tamamen, 31 köyü de kısmen yakmışlardır. Halkın canına, namusuna tecavüz ettikleri gibi binlerce büyük ve küçükbaş hayvanı ve kıymetli bir çok eşyayı da gasp etmişlerdir. Demiryollarını tahrip edip,köprüleri yıkmışlardır.

Yunanlılar Afyonkarahisar'dan çekilirken Hükümet Konağı civarında, İzmir ve

Yunanlılar Tarafından Yakılan İstasyon Binası

İstanbul istasyonları caddelerinde bulunan lokomotif ve istasyon binalarını ateşe vermişler ve Afyonkarahisar ı yakmak üzere tahrip müfrezesi tertip etmişlerdir. Fakat Türk ordusunun ayak sesleri işitilince yakmaya fırsat bulamamışlardır. Şehri boşaltırken Ermenilere, "Şehri terk ediniz. Balma- mut'a kadar gidiniz. Orada yeniden harp edeceğiz." diyerek Ermeni halkı bir kişi kalmamak üzere beraberlerinde alıp götürmüşlerdir.²⁸

B) İşgallere Karşı Tepkiler ve Müda- faa-i Hukuk Cemiyetinin Kuruluşu

1) İşgallere Karşı Tepkiler

Afyonkarahisar'ı elinde bulunduran düşman kuvvetlerinin Konya ve Haymana-Ankara istikametinde Sakarya mevziinin güney kanadında etkili olmasını engellemek için, Emir dağları-Eber-Akşehir gölü- Sultan dağları genel hattının örtülmesi ve giriş istikametinin tıkanması gerekmektedir.²⁹ Dolayısıyla bu şehrin düşman eline geçmesi şehir halkını derinden etkilediği gibi, milli kuvvetler açısından da önemli bir kayıptı.

26 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, nr.94, Ankara Mayıs 1992, s.13, Belge No:2423.

27 Talat Yalazan, *Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soykırım Girişimi (15 Mayıs 1919- 9 Eylül 1922)*, II, Ankara 1994, s.57- 61.

28 Yalazan, *age*, s.60, Bkz. Yusuf Ilgar, "Milli Mücadele Döneminde Afyonkarahisar da Yunan Mezalimi", *V Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, s.372-397.

29 *Türk İstiklal Harbi*, C.II, Batı Cephesi, 1 nci Kitap, Ankara 1972, s.36.

Milli Mücadele yıllarında Afyonkarahisar Müftüsü olan Hüseyin Bayık'ın hatıralarında anlattığına göre³⁰: İzmir'in işgali üzerine Turunçzade Yusuf Bey, Ethemzade Hacı Hüseyin Efendi, Akosmanzade Hacı Hüseyin Efendi ve evlatları Nebil Efendi (Sivas Kongresi'ne katılmıştır) ile birlikte toplanıp bir miting tertip etme kararı almışlar. Bu maksatla Afyonkarahisafda bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal kuvvetleri komutanlarına, hükümetlerine verilmek üzere üç kıt'a protesto name hazırlamışlardır. Umurbey Paşa Camii meydanında geniş katılımlı bir miting düzenlenmiş ve kararlaştırıldığı gibi protesto evrakı işgal kuvvetleri komutanlarına verilmiştir. Daha sonra Yunan mezaliminin devamı karşısında Karahisaf ın münevver hanımları toplanarak uzunca bir protesto telgrafı kaleme almışlar ve İstanbul başta olmak üzere ilgili mercilere göndermişlerdir.³¹ Yine bu dönemde Afyonkarahisar ın ilk işgalinden önce Samih Rifat ile Şair Mehmet Emin (Yurdakul) Beylerin şehre gelip halkın milli hislerini kabartan konuşmalar yaptığı ifade edilir.

Bu yıllarda Afyonkarahisafda 23. Fırka bulunmaktadır. Fırka komutanı ise Yrb.Ömer Lütfi (Argeşo) Bey'dir. Kağıt üzerinde mevcut olan, kadrosu tam teşkil etmemiş olan bu Fırkanın karargâhı ise Erkmen'dedir.

Bölgedeki silahlar toplanmış ve İngilizlerin kontrolünde (günümüzdeki Kasımpaşa ilkokulunun yanında bulunan) Belediye

Gazhanesi'nde depolanmıştır. Silahların muhafızlığını yapanların çoğunluğu, İngiliz işgal birliklerindeki Hintli askerlerdir. Bu Hintlilerden bir kısmı ise Müslümandır. I. Dünya Savaşı'nda Hindistan'da esaret yaşamış ve bu sebeple az çok Hintçe bilen kişilerin yardımı ile Hintli muhafızlarla diyalog kurulur ve İngilizlerin depoyu ve silahları yakacağı öğrenilir. Durum Erkmen'deki Arif Bey'e ve Ömer Lütfi Bey'e iletilir. Acilen bir gece baskını yaparak silahların kaçırılması kararlaştırılır. Civardaki bütün tek arabacılar seferber edilir ve gece yarısı gazhane kuşatılır. Duvarları delmek suretiyle silah ve cephaneler tam bir gizlilik içinde Erkmen'e kaçırılarak buradaki camiye kilitlenir. Fakat burada emniyette hissedilmeyen silahlar, köylülerin de yardımı ile Erkmentepe arkasına taşınarak buradaki milli çetelere dağıtılır.

Bu sırada Afyonkarahisar Mutasarrıfı olan Mahmut Mahir, İstanbul Hükümeti'nin mutemet adamı olarak olup biteni İstanbul'a jurnal ederek Kuva-yı Milliye'yi baltalamaya çalışmaktadır. Mutasarrıfın jurnallerinin farkına varan Afyonkarahisar Redd-i ilhak Cemiyeti, Tahsisat Müdürü Alaaddin Çelebi'yi görevlendirerek Mutasarrıfın hareketlerini kontrol altına aldırır.³² Alaaddin Bey aldığı bu görev gereği Mutasarrıfın bütün yazışmalarından Kuva-yı Milliye'yi haberdar eder.

Mutasarrıf ın faaliyetleri iyice zararlı olmaya başlayınca, Afyonkarahisardaki Kuva-yı Milliyeciler Yrb. Arif Bey'in komutasında Mutasarrıf ın Mecidiye mahallesindeki evine bir gece baskını düzenleyerek

³⁰Yusuf Ilgar, *Karahisar-t Sahip Müftülük Kurumu ve Afyonkarahisar Müftüleri*, İstanbul 1992, s.84-85, bkz.Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahitlerİstanbul* 1974, s.269-279, Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları I*, İstanbul 1999, s.214-215; Atabek, *age*, s.335-336, Sarıkoyuncu, *agm*, s.74-75.

³¹ *İkaz Gazetesi*, nr.102, Afyonkarahisar 8 Aralık 1919.

³² Farklı ifadelerle göre Mutasarrıfın İstanbul'a gönderdiği jurnalleri Kuva-yı Milliyecilere haber veren kişi Telgrafçı Tahsin Bey'dir.

Mutasarrıfı Erkmen'e götürürler. Mutasarrıf çok korkmuştur ve af dilemektedir. Hatta ertesi günü Kuva-yı Milliyecilerin Afyonkarahisardaki yayın organı "ikaz gazetesi"nde "istiğfar-i zünun" (büyük tövbe) başlığı altında Mutasarrıfın bir yazısı yayınlanır. Mutasarrıf bu yazısında hata yaptığını ve bundan sonra Kuva-yı Milliye aleyhine çalışmayacağını belirtmektedir. Fakat bu aşamada inandırıcı bulunmayan Mutasarrıf bir yaylı arabayla önce Antalya'ya götürülmüş oradan da vapurla İstanbul'a gönderilmiştir. Boşalan Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'na ise Mustafa Kemal tarafından Ethem Bey³³ gönderilmiştir.

Ali Fuat Cebesoy hatıralarında bu gelişmeleri şu şekilde değerlendirmektedir:

"Afyonkarahisar mutasarrıfı³⁴ Sivas Kongresi kararlarını tanınmamakta ısrar ediyordu, fakat uygunsuz hareketleri ve İngilizlerden para talep ettiğine dair muhaberesinin ele geçirilmesi üzerine galeyana gelen halk mutasarrıfı makamından uzaklaştırarak Denizli'ye teb'îd etmiş, bu vazifeye millet tarafını tutan kadı Mustafa Hulusi Efendi vekalet etmiştir.. Afyon'daki askeri depolarda bulunan silah ve cephaneyi milli muntıka haricine çıkarmak isteyen 300 kişilik İngiliz müfrezesinin teşebbüsü yine halkın birlikte mukavemeti karşısında akamete uğramıştı. Bu vaziyetten ürken İngilizler umuru da- hiliyemize karışmadıklarını karışmayacaklarını

33 İbrahim Ethem Tuncel: 1875'te Gümüşhane'nin Torul kazasında doğdu. İlk ve orta öğrenimini Gümüşhane ve Trabzon'da yaptıktan sonra 1896'da Mülkiye'den mezun olmuştur. Çeşitli şehirlerde eğitimcilik, kaymakamlık ve mutasarrıflık yapmıştır. Afyonkarahisar' daki ilk hizmeti 15 Kasım 1919'dan 5 Ağustos 1920'e kadar sürmüştür. Bilecik Mutasarrıflığından sonra tekrar Afyonkarahisar' a gelerek ikinci kez Mutasarrıf olmuştur. Ethem Bey aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk Afyonkarahisar valisidir.

34 Bahsi geçen mutasarrıfın Mahmud Mahir Bey olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Süleyman Gönçer, *Afyon İli Tarihi*, C.II, (1991), s.31; Atabek, *age*, s.329.

ve yakında İstanbul'a gideceklerini söylemeye başlamışlardı. Afyonkarahisar da kolaylıkla kongreye tabi olmuştu."³⁵

Ali Fuat Paşa daha sonra 21 Eylül 1919 da Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi'ne çektiği telgrafta:

*"Afyonkarahisar lehimize kazanıldı" diyecektir.*³⁶

2) Basın ve Propaganda Faaliyetleri

Milli Mücadele yıllarında Afyonkarahisar'daki en önemli gazetelerden biri "ikaz" gazetesidir. Koçzade Mehmet Şükrü Bey tarafından çıkarılan Milli Mücadele taraftarı bu gazetenin tam olarak ne zaman yayına başladığı tespit edilememekle beraber bilinen en eski sayıları 1919 yılına aittir. Milli Mücadele taraftarı yayınlarından dolayı bu gazete Mutasarrıf Mahmut Mahir'in İstanbul'a gönderdiği jurnaller sonucu Ferit Paşa Hükümeti'nin Meclis-i Vükela kararıyla kanunsuz olarak 22 Haziran 1919'da kapatılmıştır.³⁷ Milli Mücadele yıllarında üç kez kapatılıp açılan bu gazete son olarak 1925 yılında yayın hayatından çekilmiştir.³⁸ Halkın heyecanını besleyen propaganda yazıları ile ikaz gazetesi önemli bir görevi yerine getirmiş ve hatta çevre sancak ve kazaların Heyet-i Milliyeleri bu gazeteye abone olmuştur.³⁹

Milli Mücadele yıllarında Afyonkarahisar'ın bir diğer önemli gazetesi "Öğüd"dür. Gazete'nin sahibi Abdülğani Ahmet

35 Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 2000, s.227; Ali Fuat Cebesoy, *Kuva-yı Milliye'nin İcyüzü (Olaylar-Kişiler-Vesikalar)*, (Yay.Haz. Osman Selim Kocahanoglu), İstanbul 2002, s.197.

36 Cebesoy, *Milli Mücadele...* s.247.

37 Atabek, *age*, s.368.

38 İbrahim Küçükkurt-İbrahim Yüksel, "Afyonkarahisar Basın Tarihi", *Afyonkarahisar Kütüğü*, C.II, Afyon 2001, s.200.

39Bkz. Ahmet Akif Tütenk, *Milli Mücadelede Denizli*, İzmir 1949, s.69-73.

Bey'dir. 1917 yılından Ekim 1919 yılına kadar Afyonkarahisarda yayınlanan Öğüd gazetesi İşgalci kuvvetlere ve özellikle İn- gilizlere karşı yaptığı sert yayınlardan dolayı İtalyan işgal kuvvetleri tarafından kapatılmıştır. Gazetenin çeşitli itilafı bilgilere rağmen bu tarihten itibaren Konya'da yayın hayatına devam ettiği ve 209. sayıya kadar Nasihat adıyla çıkarıldığı sanılmaktadır.⁴⁰ 1921 Temmuzundan itibaren Ankara'da da yayınlanan gazete iki kentte birden aynı anda çıkarılan ilk günlük gazete olma özelliğini taşımaktadır. 1923 yılına kadar yayın hayatına devam etmiştir. Gazete, klişesinden de anlaşıldığı üzere Milli Mücadele'yi destekleyen, itilaf kuvvetlerini, özellikle de İngilizleri şiddetli bir şekilde eleştiren bir yayın politikası izlemiştir.⁴¹

Afyonkarahisabda Kuva-yı Milliye'nin bir diğer önemli yayın organı ise Hacı Ali Emre'nin sahibi olduğu "Söz Birliği" gazetesidir. Mesul müdürlüğünü Osman Sırrı'nın, başmuharrirliğini ise Faruk Şük- rü'nün yaptığı gazete 1919'dan 1921 Eylülüne kadar çıkarılmıştır.

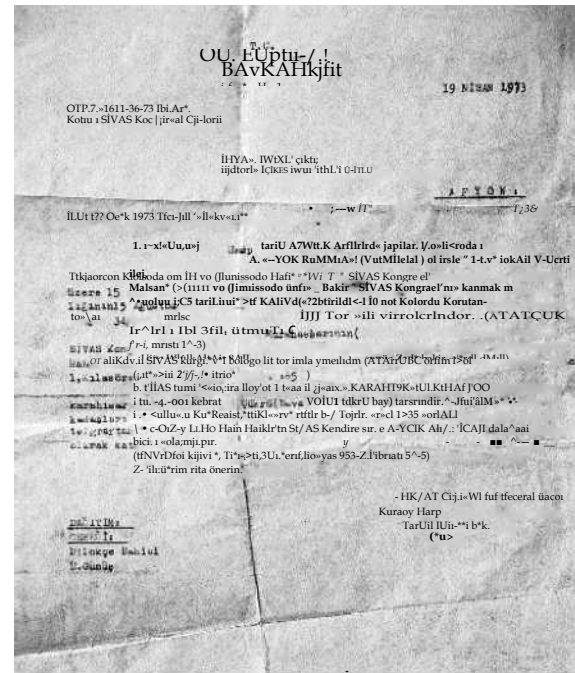
Milli Mücadele yıllarında Afyonkarahisar' da Mehmet Şükrü Bey tarafından çıkarılan bir diğer gazete de "Halk Sözü"dür. Bu gazete de Milli Mücadele taraftarı yayınlarıyla İngilizleri rahatsız etmiştir.⁴²

3) Müdafaa-i Hukuk

Cemiyeti'nin Kuruluşu

Sivas Kongresi'ne Afyonkarahisar'dan üç delege katılmıştır. Fakat bazı kaynaklar

delege sayısını iki olarak kaydetmektedir. Afyonkarahisar murahhası olarak Dava Vekili Şükrü Bey, Tüccardan Kesrizade Salih ve Gümüşzade Hafız Bekibin Sivas Kong- resi'ne katılmak üzere 15 Ağustos 1335 tarihinde Ankara'dan hareket ettikleri 20. Kolordu Komutanlığı'nın 15 Ağustos 1335 tarihli şifresinden anlaşılmaktadır.⁴³ Afyonkarahisar delegelerinin sayısını iki olarak tespit eden kaynaklardaki bu yanlışlığın sebebi Gümüşzade Hafız Bekir ile ilgili kayıtlardaki eksik bilgidir. Halbuki Dava Vekili Şükrü Bey tarafından çekilen ve murahhas arkadaşlarıyla Kongre Heyet-i Temsiliyesine salimen ulaştıklarını içeren 5 Teşrinievvel 1335 tarihli telgraftan da anlaşılacağı üzere Gümüşzade Hafız Bekir Afyonkarahisar delegesidir.⁴⁴ Diğer

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Daire Başkanlığına ait 19 Nisan 1973 tarihli "Sivas Kongresi Üyeleri" hakkındaki yazı

40 Kaynaklardaki farklı bilgiler değerlendirildiğinde Afyonkarahisar' da farklı zamanlarda iki ayrı öğüd gazetesinin yayımlandığı kanaatini güçlendirmektedir. Bunlardan birincisi yukarıda bahsi geçen "Öğüd", ikincisi ise kapatılan "ikaz" gazetesinin yerine çıkarılan "Öğüd". Detaylı bilgi için bkz. I.Küçük Kurt-I.Yüksel, a.g.m., s.206.

41 İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basım (Mayıs 1919-Temmuz 1921)*, Ankara 1981, s.9-10.

42 I.Küçük Kurt-I.Yüksel, a.g.m., s.206.

43 E.Gümüş imzalı dilekçeye, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığından gelen 19 Nisan 1973 tarihli cevaba göre (Atatürk Arşivi D1.1, Kl 6, Ds 34/5-2, Fihrist 15-3)

44 Aynı belgeye göre, (Atatürk Arşivi D1 1, Kl 1, Ds 953-2, Fihrist 58-5)

tarafından Mahmut Goloğlu da Sivas Kongresi'ne Afyonkarahisar dan yukarıda adı geçen üç delegenin katıldığını tespit etmiştir.⁴⁵

İzmir' in Yunanlılar tarafından işgali daha önceki işgalleri geçici gören Anadolu halkı üzerinde derin bir teessür uyandırmıştır. İzmir'de başlayan Yunan işgalinin çok daha kapsamlı ve yıkıcı olacağını herkes farkındaydı. İzmir'in işgalini müteakip İzmir Reddi ilhak Cemiyeti üyelerinden Vasıf ve Mustafa Necati Beyler Afyonkarahisar' a gelirler. Amaçları halkı Yunan işgaline karşı uyarıp İzmir in işgalini protesto etmektir. Bunun için bir açık hava toplantısı tertipler ve her ikisi de konuşma yaparlar. Bu gelişmelerle beraber Afyonkarahisar da kısa sürede bir Redd-i ilhak Cemiyeti kurulur. Daha sonra oluşturulacak olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin temelini teşkil edecek olan bu cemiyet aşağıdaki kişilerden teşekkül etmişti:

Reis: Muhasebeci Reşit Bey
Üyeler: Müftü Hüseyin (Bayık) Efendi,
Gümüşzade Bekir Hoca Efendi
Avukat Koçoğlu Şükrü Bey
Kesrizade Salih Sıtkı Bey

Afyonkarahisar'da vücuda getirilen Redd-i ilhak Cemiyeti, İzmir'in işgalini protesto maksadıyla haziran ayı ortalarında büyük bir miting düzenler. Çobansali- hoğlu İsmail Bey'in konuşma yaptığı bu mitingi İtalyan subayları da takip etmektedir. Daha sonra göndere siyah bayrak çekilir.

Koçoğlu Şükrü Bey Hükümet Konağı önünde, Haydar Çerçel imaret Camii avlusunda, Hoca Şükrü Otpazarı Camii'nde, Nebil Hoca istasyon civarında halkı direnişe çağırarak Kuva-yı Milliye hakkında bilgi

45 Bkz. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, Ankara 1969, s.73.

vermişlerdir. Afyonkarahisar da Kuva-yı Milliye teşkilatı oluştuktan sonra halk silah, yiyecek ve giyecek yardımında bulunmaya başlamıştır. Afyonkarahisarda kurulan bu Redd-i ilhak Cemiyeti daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürülmüştür.

Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önde gelen kişileri şunlardır:

Karahisar-ı Sahip Mutasarrıflığı
Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti

Reis: Mehmet Said Efendi
Azalar: Nakibüleşraf Ömer Efendi Gevikkzade (Göbelzade)
Hacı Hafız Efendi Çarkacızade
Niyazi Efendi Terzi Hacı Yusufzade
Kamil Efendi Gümüşzade Bekir Efendi Nebizade Mehmet Efendi⁴⁶

Cemiyet çevre kazalardan gönüllü toplama işini organize ediyor ve bunları silah ve cephanelerle birlikte Kütahya-Uşak cephesine sevk ediyordu.⁴⁷ Afyonkarahisar Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin, başta Ankara Müftüsü Mehmet Rıfat (Börekçi) olmak üzere yetkili bir grubun İstanbul'a karşı hazırladığı fetvayı nasıl karşıladığı, 6 Mayıs 1920 tarihli Irade-i Milliye gazetesinde; Afyonkarahisar Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine atfen "Ankara Müftülüğünün i'ta ve Ulemayı İslamiye tarafından tedkik ve tasvib buyurulan Fetva-yı Şerifenin muvafık,Şer' i Şerife (uygun) bulunduğu cemiyetimizin müracaatı mahsusası üzerine.." en faziletli ulema tarafından tasdik edildiği haberi veriliyordu.^{48*}

46 *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.19 (Eylül 1986) s.12.

47 Faruk Şükrü Yersel, "Mudafaa-yı Hukuk Cemiyeti", *Taşptnar*, nr. 31, Afyon 9 Mayıs 1935, s.121.

48 Bayram Sakallı, *Ankara ve Çevresinde Milli ve Teşkilatlanma*, Ankara 1998, s.102-106.

4) Afyonkarahisar Kongresi

Milli Mücadele yıllarında Afyonkarahisar'daki önemli gelişmelerden biri de 2 Ağustos 1920'de toplanan ve içeriğiyle Milli Mücadele'ye tesir eden Afyonkarahisar Kongresi'dir. Konya, Uşak ve Nazilli Müdafaa-i Hukuk Derneği temsilcilerinin yanı sıra Mustafa Kemal'in de katıldığı Afyonkarahisar Kongresi sonucunda daha önceki kongrelerde bahsi geçen otonomi tezi reddedilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukukuna girilmiştir. Milli Mücadele'deki güç birliğin pekiştirildiği kongre ile Batı Anadolu Kongreler sistemine son noktalanmıştır.⁴⁹ Afyonkarahisar Kongresi, Batı Anadolu kongreler sisteminin sonuncu kongresi olarak özel bir önem taşımaktadır. Kongrenin bu önemine rağmen muhtevası hakkında yeterli belge ve bilgiye maalesef ulaşılamamıştır. Kongreyle ilgili olarak tespit edilebilen en güvenilir bilgiler Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından kayıt altına girenlerden ibarettir. Mustafa Kemal Paşa 1920 yılı Temmuz ve Ağustos ayında Batı Cephesindeki gezisini ve faaliyetleri değerlendirirken kısaca Afyonkarahisar Kongresi'ne de değinmiştir ve şu bilgileri vermiştir:

"...Bundan sonra Afyonkarahisar'a döndük. Orada da halk tarafından olağanüstü karşılandık. Gösterilerde bulunanlar Büyük Millet Meclisi'ne karşı içten bir saygı içerisindeydiler. Ayrıntılara girmiyorum ancak Büyük Millet Meclisi'nin çalışmaları -ki bağımsızlığımızı korumaktan ibaretti- biliniyordu ve buna karşı içten gösterilerde bulunuyorlardı.

Afyonkarahisar'da diğer hususlarla da uğraşıldı.

49 TBMM Gizli Celse Zabıtları, I 24 Nisan 1920-21 Şubat 1921, Ankara 1985, s.120; Ertan Yılmaz, "Milli Mücadele'de Batı Anadolu Yerel Kongreleri ve Afyonkarahisar Kongresi", IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumunu Bildirileri, Afyon 1995, s.263-264.

Uşak, Nazilli, Afyonkarahisar, Konya Müdafaa-i Hukuk Dernekleri üyelerinden kurulmuş bir kongre yapıldı. Bu kongreyi açtı. Genelkurmay başkanı, genel levazım başkanı ve meclisin hazır bulunan üyeleri görüşmelere katıldılar. Bu kongrede önerdiğimiz ve sonuç olarak istediğimiz husus şu idi; Müdafaa-i hukuk merkez heyetleri son vekiller heyeti kararıyla mülkiye memuru reislerinin emri altında bulunacaklar ve görev göreceklidir. Görevleri de memleketin savunulması bakımından komutanların rica edecekleri hususları kolaylaştırmak ve yerine getirmektir. Bu hususta kongre üyelerinin görüşleri alınarak kabul edildi.

Genel kurulda kumandanla temas etmek için bazı esaslar üzerinde anlaşıldıktan ve kendilerine kabul ettirildikten sonra ayrıldım."⁵⁰

Afyonkarahisar Kongresi ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın söyledikleri dışında dönemin Afyonkarahisar müftüsü Hüseyin Bayık'ın hatıratında bazı bilgilere rastlamaktayız:

"Birgün Mustafa Kemal, Fevzi Paşa ve maiyetleri Karahisar'a geldiler. Uşak'ta oturan iâşe heyeti de Afyon'a gelmişti. Hükümet konağının idare meclisi odasında müzakereler başladı. Çerkez Ethem'in millet amaline aykırı hareket ettiği, Fahrettin Paşaya suikastta dahi bulunduğu söylendi⁵¹. Bunun için Kuva-yı Milliye'nin lağvı teklifi ileriye sürüldü. Hükümet içinde hükümet gibi ve Kuva-yı Milliye içinde muhtelif cereyanlar olabileceği, Çerkez Ethem'in

50 Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S.41 Temmuz 1988; Latif Daşdemir, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti...", agm, s.102-103.

51 Fahrettin (Altay) Paşa'nın hatıralarında göre; Çerkez Etem kontrolsüz hareketlere başlamıştır. Afyonkarahisar ve Konya havalisinde halka zulüm ederek zorla para ve mal toplamaktadır. Bu duruma tepki gösteren Fahrettin Paşa ile Etem'in arası açılmıştır. Hatta Çerkez Etem'in bazı kişileri görevlendirerek Fahrettin Paşa'yı öldürtmek istediği gündeme gelir. Fahrettin Paşa, Ethem'in Dumlupınar ve Afyonkarahisar üzerine yapacağı muhtemel bir baskını önlemek için Sandıklı'daki 8. Tümeni gizlice Afyonkarahisar'a getirttiğini ve savunma tertibi aldığını ifade eder. Bkz. "Fahrettin Paşa(Altay)'ın Milli Mücadele Hatıraları" Aynı Dergi, s.93-94.

harekatından anlaşılmalıdır, deniliyordu. Bu teklifin hükümetten verilen bir emirden ibaret olduğu düşünülürse de, hükümeti Kuva-yı Milliyelerin doğurduğu cihetle, rüştünü ispat edinceye kadar, hükümetin en büyük mülkiye memurlarının Kuva-yı Milliye reisi olması ve Kuva-yı Milliye'nin hükümete muvazene devam etmesi ve bu suretle bir müddet daha Kuva-yı Milliye'nin lağvedilmemesi mukabil bir teklif olarak ileriye sürüldü.⁵²

5) Bazı Lojistik Faaliyetler

Afyonkarahisar Milli Mücadele'nin başlangıcından sonuna kadar önemli bir merkez olmuştur. Savaş esnasındaki pek çok askeri ve lojistik faaliyetde Afyonkarahisar'ın inkar edilemez bir yeri vardır. Konak/Bozkır isyanının bastırılmasından sonra Güney Cephesi Komutanı Refet Paşa Akşehir'e kadar olan yerlerdeki birliklerin önemli bir kısmının Afyonkarahisar'da toplanması gerektiğini bildirir. Bu istek bölgedeki subaylara iletdikten sonra çevredeki kuvvetler Afyonkarahisar'da toplanır ve 13 Aralık 1920 akşamı Yarbay Nazım (Solak) Bey kumandasında Dinar'a doğru hareket ederler. Daha sonra Baladız istasyonu bu kuvvetler tarafından basılmış ve Demirci Mehmet Efe'nin ikamet ettiği İdecik nahiyesine gelinmiştir. Böylece Zeybeklerden oluşan Kuva-yı Milliye birliklerinin tasfiyesinde Afyonkarahisar önemli merkez görevi görmüştür.⁵³

Afyonkarahisar'da Kuva-yı Milliye subaylarına bir buçuk, üst subaylara ikişer li-

ra yevmiye, çavuşlara onar lira, erlere beşer lira maaş ödenmekteydi.⁵⁴

Afyonkarahisar ve çevresindeki Kuva-yı Milliye mensubu erlerin ve bölgede Kuva-yı Milliye hizmetinde kullanılan hayvanların işleri Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri tarafından toplanan paralarla sağlanmaktaydı.⁵⁵

Mayıs 1920 tarihi itibarıyla Afyonkarahisar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kasasında, milli savunma hizmetlerinde kullanılmak üzere 19.300 kuruş para bulunmaktaydı.⁵⁶

Afyonkarahisar ve çevresindeki birliklerin silahlarının onarımını yapmak, kılıç ve kasatura ihtiyacını karşılamak için Konya Batı Anadolu Menzil Müfettişliği emrindeki araba yapım evi ve Konya'daki diğer atölyelerdeki tezgahlarla pekiştirilerek silah onarım evi haline getirilmiş, yeni kılıç ve kasatura yapımı için gerekli malzeme ise demiryolu vagonlarının raylarının dökülmesi suretiyle karşılanmıştır.⁵⁷

Ulaşım alanında koordinasyonu daha iyi sağlayabilmek için diğer bazı merkezlerle beraber 1920 yılında Afyonkarahisar'da da bir istasyon Komutanlığı açılmıştı.⁵⁸

Yunan işgal kuvvetleri Afyonkarahisar'ı terk etmeden önce ulaşım sistemlerine büyük zararlar vermiş, özellikle de demiryollarını tahrip etmişlerdir. Afyonkarahisar'ın işgalden kurtuluş tarihi olan 27 Ağustos akşamı Batı Cephesi Kurmay Başkam Albay Asım (Org.Gündüz) Afyonkarahisar'ın geri alındığını, dolayısıyla Çobanlardan başlanarak ve gece-gündüz çalışılarak kısa

52 Sarıkoyuncu, agm, s.76. *Anadolu ve Rumeli'de Gerçekleştirilen Ulusal ve Yerel Kongreler ve Kongre Kentleri Bibliyografyası*, C.IV, Yerel Kongreler (Alaşehir, Nazilli, Muğla, Afyon), (Yay.Haz. Haydar Ozuğurlu-Ibrahim Birler), Ankara Mart 1994, s.76.

53 Turan Akkoyun, "Kuva-yı Milliye'nin (Zeybeklerin) Tasfiyesi ve Afyon'da Bu Yönde Faaliyetler", *IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, 29-30 Eylül 1995, Afyonkarahisar, s.120-121.

54 *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Ankara 1975, s.67.

55 Age, s.67.

56 Age, s.88.

57 Age, s.121.

58 Age, s.198.

sürede demiryolu ulaşımının sağlanmasını rica etmiştir. 27/28 Ağustos gecesi onarımın başlamasına ve büyük bir gayret gösterilmesine rağmen Afyonkarahisar'da bu hattaki demiryolu ulaşımı ancak 6/7 Eylül gecesi sağlanabilmiştir. Bu durum Yunanlıların yaptığı tahribata bir örnektir.⁵⁹

Kuva-yı Milliye'nin hasta ve yaralılarınun tedavi edildiği merkezlerden birisi de Afyonkarahisar'dı. Hasta ve yaralılar trenle Denizli ve Afyonkarahisaba getirilerek tedavi edilmekteydi. Bu amaçla her iki şehirde de hastaneler kurulmuştu. Hatta Afyonkarahisar'daki hastanenin bir bölümü ihtiyaç sebebi ile Alaşehir'e taşınarak burada hizmet vermiştir. Diğer taraftan hastanelerle Kuva-yı Milliye mensuplarının ilaç ihtiyaçları Afyonkarahisar Sıhhiye Deposu'ndan⁶⁰ karşılanıyordu. İlaçların daha tasarruflu kullanılabilmesi için bazı düzenlemeler de yapılmıştı.⁶¹

Afyonkarahisar'da bulunan 12 nci Kolordu'ya ait nal ve mih yapım evinde nal ve mih yapımı için malzeme olarak işe yaramayan benzin varilleri bile kullanılmıştır.⁶²

12 nci Kolordu'nun hayvan hastanesi bir dönem Bolvadin'e alınmış, daha sonra ise Kolordu merkezi Afyonkarahisar'a getirilmiştir. Bu hastanenin Kolordu'ya çok önemli hizmetleri olmuştur. Benzer bir hastane daha sonra Dinar'da da kurulmuştur.⁶³

59 Age, s.208.

60 Afyonkarahisar Sıhhiye Deposu; Çanakkale muharebeleri sırasında, İstanbul'un düşmesi ihtimaline karşı bir tedbir olarak, İstanbul Genel Sıhhiye Deposundan Afyonkarahisar'a gönderilmiş olan ilaç ve sıhhi malzemelerle kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşında ordunun Suriye'den çekilmesi sırasında Halep Sıhhiye Deposu ile Yıldırım Ordularından kurtarılabilen 48 vagon sıhhi malzeme de Afyonkarahisar deposuna getirilmiş ve böylece depo İstanbul Sıhhiye Deposu emrine girmişti. Bkz. Age, s.515.

61 Age, s.514..

62 Age, s.592.

63 Age, s.592.

C) Afyonkarahisar'da Kuva-yı Milliye'nin Oluşturulmasında Hizmeti Geçen Bazı Şahsiyetler

1) Ömer Lütfi (Argeşo) Bey

Afyonkarahisar da Kuva-yı Milliye'nin kuruluşu aşamasında, Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa, Afyonkarahisar ve çevresini milli bir muntaka addedip kumandanlığına Yirmi üçüncü Fırka Kumandanı Ömer Lütfi (Argeşo)⁶⁴ Bey'i tayin etmişti.⁶⁵ Ömer Lütfi Bey Afyonkarahisar'daki mücadele hareketinin önemli simalarından biriydi. Mondros Mütarekesi'ne ve İstanbul Hükümeti'ne muhalif davranarak elindeki silah gücünü muhafazaya çalışmış, işgaller başladığında birliğini Erkmen tepelerine taşımış, Afyonkarahisar'ın sancılı günlerinde halka güven vermiştir. Daha sonra Çelikalay müfrezesine silah temin ederek, bu önemli müfrezenin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

23.Tümenin Alaşehir'deki 189. Alayının derhal Afyonkarahisar'a getirilmesi için Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan 20.12.1920 tarihinde şiddetli bir emir alınmış fakat İzmir yakınında bulunan bu alayın her ihtimale karşı daha gerilere çekilmesine Tümen Kumandan Vekili Ömer Lütfi Bey itiraz etmiştir.⁶⁶

64 Ömer Lütfi Bey;1879'da İstanbul'da doğmuştur. Harp akademisini bitirdi. Almanya'da eğitim gördü. Milli Mücadele başlarında merkezi Afyonkarahisar da bulunan 23. Fırka komutanıydı. Milli Mücadelede önemli hizmetlerde bulunmuş, Afyonkarahisar milletvekili olarak parlamentoda görev almıştır. Bkz. Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay. Ankara 1973, s.54, Niyazi İplikçioğlu, "Bir Büyüğümüz", *Beldemiz Dergisi*, II, nr. 36, Afyon 1986, s.8; Haydar Çerçel, "Afyonkarahisar'da Müdafaa-yı Hukuk Kuruluş Günlerinde Hatıralar", *Taşınar*, nr. 31, Afyonkarahisar 9 Mayıs 1935, s.115-116

65 Atatürk, *Nutuk*, I, s.168-169.

66 Altay, *age*, s.205.

2) Şükrü Hoca ve Çelikalay

Afyonkarahisafdaki milli direniş hareketinin önde gelen isimlerinden birisi de izzet Efendizade İsmail Şükrü (Çelikalay) Hoca'dır⁶⁷. Şükrü Hoca tarafından kurulan milis alayı, Dumlupınar' da Yunanlılara karşı dokuz ay dayanarak, ordumuzun hazırlanma imkanını sağlayanlardan biri olmuştur. Çetesi ile Afyonkarahisar da, İngilizlerin muhafazasındaki silah ve cephane depolarını boşaltmış ve dağlara soba borularından bataryalar kurarak, düşmanı aldatmakla, İngilizleri şehri terke mecbur edip, sonra Yunanlılar a karşı Binbirtepelere mevkiinde savunma hattı tesis etmiştir.⁶⁸

Çelikalay'ın önde gelen bölük komutanları şu kişilerdir:

- I. Bölük Yedek Subay Vasıf in Ahmet
- II. Bölük Yedek Subay Hamaloğlu Safter Bey (Taşpınar)
- III. Bölük Yedek Subay Şükrü Ayyıldız
- IV. Bölük Yedek Subay Nasıh Bayık⁶⁹

Adı geçen komutanlar Çelikalay kuvvetlerinin talim ve terbiyesiyle meşgul olurlar. Bu kuvvetler daha sonra Dumlupınar a giderler, Oturak istasyonu üzerindeki dağlık muntıkayı kontrol altına alarak bu

⁶⁷Çelikalay'ın kurucusu ve kumandanı İsmail Şükrü Hoca; 1876'da Afyonkarahisar' da doğdu. Dava Vekillerinden Mehmet İzzet Efendi'nin oğludur. İlk öğrenimini Sıbyan, orta öğrenimini de Rüştüye'de tamamladı. Daha sonra medrese eğitimi aldı. Afyonkarahisar Öğretmen Okulu'nda öğretmenlik ve müdürlük yaptı. Anadolu işgalleri başlayınca Milli Mücadele'ye katıldı. Ayrıca cami kürsülerinde yaptığı vaazlarıyla milli hareketin hedefleri konusunda halkı aydınlattı. Ali Sankoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, II, Ankara 1997, s.79-82; N.İplikçiöğlü, "Afyon'da Milli Mücadele Başlarken Çelikalay'ın Kuruluşu", *Beldemiz Dergisi*, nr. 6, Afyonkarahisar 1984, s.3-4; Cemal Kutay, *age*, s.214- 219.

⁶⁸Şükrü Çelikalay, *Sebilürreşad*, II, nr. 46, s.334-335; *Yeni İstiklal Gazetesi*, 18 Temmuz 1962; İhsan Birinci, "Milli Mücadele İçin Kurulan Çeteler", *Tarih Mecmuası*, nr. 10, Kasım 1971 İstanbul, s.60.

⁶⁹ Niyazi İplikçiöğlü, "Afyon'da Milli Mücadele Başlarken Çelikalay'ın Kuruluşu", *Beldemiz Dergisi*, S.6, Afyon 1984, s.3-4.

Çelikalay'ın Bölük Komutanlarından Şükrü Ayyıldız ve Kuvvetleri

havaliye yerleşirler. Çelikalay'ın kurucusu Şükrü Hoca'nın yanında Yüzbaşı Osman Nuri Bey vardır.⁷⁰ * Çelikalay daha sonra Konya Delibaş İsyanı'nın bastırılmasında da görev almıştır.

Ankara'da ilk meclisin açılışında bizzat Mustafa Kemal Şükrü Hoca'ya; "*Haydi Hocam, Afyon'da yaptığın gibi burada da halkı irşat et*". demiştir. Şükrü Hoca'nın kuvvetleri Çelik Alay adıyla nam salmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ordunun durumuyla ilgili gizli celselerin yapıldığı günlerde geçen bir hatırasında Şükrü Hoca'nın, Isparta Mebusu Hafız İbrahim Efendi ile birlikte kendisiyle görüşmeye geldiklerinden bahseder. Bu görüşmede iki mebus; "*Paşa Hazretler i...Eğer lüzum görüyorsanız ve icap ediyorsa bizler, tensip edeceğimiz muntikalarda yine milli alaylar teşkil edelim ve başlarına geçelim. Bunda mahsur görüyorsanız, üzerinde en çok meşgul olunması icap eden yerlerde köy köy dolaşarak asker toplayalım ve bunların ahz-ı asker şubelerine müracaatını temin edelim*"⁷¹. derler. Bu samimi teklifin, meclisteki sıkıntı ve karamsarlığı dağıttığı görülür. Çelikalay, Yarbay Arif Bey'in kurduğu Karakeçili Müfrezeleri ile birlikte önemli başarılar göstermiştir. Milli

⁷⁰ Çelikalay'ın bölük komutanlarından Şükrü Ayyıldız, Osman Nuri Bey'in Harbiye'den atılmış bir asker olduğunu, Çelikalay'ın komutan muavini olarak görünse de asıl komuta görevini yürüttüğünü ifade etmiştir.

⁷¹ Cemal Kutay, *age*, s.218-219.

Ordu teşkil edilince "Çelikalay" 68. Alay içinde yer almıştır.⁷²

3) Yrb. Bayatlı Arif Bey

Afyonkarahisadaki milli direniş hareketinin bir diğ er önemli ismi Yarb ay Arif Bey⁷³ ve onun kurmuş oldu ğ u Karakeçili Milli Müf rezesidir. Yunanlıların İzmir'i iş galine ve burada yaptıklarına tanık olan Yrb. Arif Bey, uzun ve meş akkatli bir yolculuktan sonra memleketi olan Afyonkarahi-

Yrb. Bayatlı Arif Bey

72 Sarkoyuncu, *age*, s.83.

73 Afyonkarahisar çevresinde Milli Direniş in öncülerinden olan ve milli mücadelenin en buhranlı günlerinde iç isyanların bastırılmasında büyük eme ğ i geçen Arif Bey 1875'te Harput'ta doğ du. Binbaşı Osman Bey'in o ğ ludur. Balkan Harbinde, I. Dünya Savaşı'nda ve Çanakkale Sava- ş ında görev yaptı. Yunanlılar İzmir'i iş gal ederken burada merkez komutanı olarak görev yapıyordu. Yunanlılara karşı ilk direniş i baş latanlardandır. Niyazi İ plikçio ğ lu, "Milli Mücadelenin Meç hul Kahramanlarından Yrb. Bayatlı Arif Bey ve Ö lümü", 3. *Afyonkarahisar Araşt ırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon 1994, s.91-93; Kesri, *agm*, s.123-124.

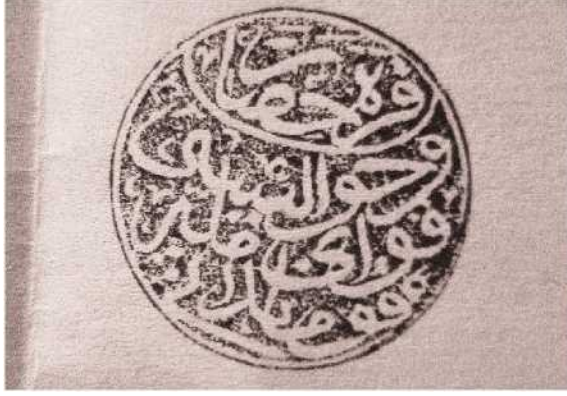
sar'a dö ner. Arif Bey'in Afyonkarahisar'a geliş i ve oluşturdu ğ u kuvvetlerle azınlıklara ve iş galcilere gözda ğ ı vermesi halk tarafından memnuniyetle karşılanır. Arif Bey Afyonkarahisar'da 23. Fırka Kumandanı Ö mer Lütfi Bey'le iş birli ğ i yaparak gücünü pekiştirmiş, kuvvetleriyle İngiliz iş gal kuvvetlerinin Belediye Gazhanesi'ndeki cephaneli ğ ine bir gece baskın yaparak buradaki silah ve cephaneleri tümen karargahının da merkezi olan Erkmen'e kaçı rarak Milli Mücadele hizmetine kazandırmıştır. Daha sonra Milli Hareketi sürekli baltalamaya çalışan Afyonkarahisar Mutasarrıfı Mahmut MahiFi zora başvurarak ş ehirde uzaklaşt ırmış tı. Arif Bey Afyonkarahisafa geldiğinde ş ehirdeki Redd-i ilhak Cemiyeti yeni kurulmuş tu. Redd-i ilhak Cemiyeti'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüştürülmesinde Arif Bey'in önemli katkıları olmuştur.⁷⁴ Böylece Afyonkarahisarlılar Arif Bey'in önderli ğ inde Kuva-yı Milliye Teş kilatını kurdular. Bu başarıya ulaşı lmasında Salih Kesri, Haydar Çerçel, Hoca Nebil Efendi, Telgraf memurları Hadi ve Ali Beylerin de gayretlerini unutmamak gerekir.⁷⁵

Yrb. Arif Bey, emrindeki kuvvetlerle bir taraftan Yunan ilerleyiş ini durdurmaya çalışıyor, diğ er yandan o sıralar baş gösteren iç isyanlarla uğ raş mak zorunda kalıyordu. I. Bozkır Ayaklanmasında süvari bölü ğ ünün ve makineli tüfek takımının başarısızlıkları üzerine yetkili makamların aldı ğ ı tedbirler dahilinde Afyonkarahisar'daki Yarb ay Arif (Karakeçili) müf rezesi isyan bölgesinde Seydiş ehir'e kaydırılmış tı. Dolayısıyla Arif Bey ve müf rezesi bu büyük isyanın bastırılmasına memur edilenler arasında yer almıştır.⁷⁶ Arif Bey, Bozkır'dan

74 Yusuf Ilgar, *age*, s.88.

75 Bkz. Recep Çelik, *age*, s.205; Kesri, *agm*, s.124-125.

76 *Türk İstiklal Harbi*, C.VI, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Ankara 1974, s.55 vd; N. İplikçio ğ lu, A. Bozok, A. Çelik, *Afyon ve Çevresinde Milli Mücadele Tarihinden Yapraklar*, Afyon 2000, s.10.

Yarbay Arif Bey'in Kuway-ı Milliye Komutanı olarak kullandığı mührü (Karahisar ve Havalisi Kuway-ı Milliye Kumandanı)

Afyonkarahisar'a geri geldiğinde Lise binasında dalgalanan İngiliz bayrağına tahammül edemez ve adamlarına verdiği emirle bayrağı oradan indirtir.⁷⁷

Bozkır Ayaklanması'nın bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı Yarbay Arif Bey, aldığı emir gereği mahiyetindeki 210 atlı ve 55 piyadeden oluşan Karakeçili Müfrezesi ile birlikte Batı Karadeniz Bölgesindeki ayaklanmalara müdahale etmek için Büyük Millet Meclisi'nin açılış arifesinde 22 Nisan 1920'de trenle Afyonkarahisar'dan Ankara'ya hareket etmiştir. Yarbay Arif ve müfrezesi Bolu, Düzce, Nallıhan ve Beypazarı havalilerinde asilere karşı büyük başarılar kazanmıştır. Sert bir asker olarak bilinen ve iç ayaklanmaların bastırılmasında önemli görevler üstlenen Arif Bey, 11/12 Mayıs 1920 gecesi Kızılcahamam'da çadırında bir suikaste uğrayarak şehit edilmiştir.⁷⁸ Yarbay Arif Bey'in öldürülmesi iç isyanları bastırmaya çalışan Milli Kuvvetler için oldukça önemli bir kayıptır.

Milis kuvvetlerin kısa sürede başarı kazanması, Afyonkarahisar halkının ümitlerini yeşertmiş, kendine güven duymasını sağlamıştır. Daha da önemlisi bu kuvvetler

düşmanı oyalayarak düzenli milli birliklerin oluşumuna zaman kazandırmak gibi önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.

D) Büyük Taarruz ve Afyonkarahisar'ın Kurtuluşu

Büyük Taarruz, Türk tarihinin dönüm noktalarından biridir. Olası bir mağlubiyet Anadolu'daki Türk egemenliğini tehlikeye düşürecekti. Bu strateji savaşının mimarı Mustafa Kemal, orduyu bu önemli savaşa büyük bir gizlilik içinde hazırlamıştır. Milli Mücadele'ye son noktayı koyan Büyük Taarruz'un önemli safhaları Afyonkarahisar topraklarında cereyan etmiştir.

Sakarya Savaşı'nda oldukça güç kaybeden ve taarruz gücünü yitiren Yunan ordusu Eskişehir ve Afyonkarahisar bölgesine çekilmişti. Bu ordu Gemlik körfezinden başlayarak Eskişehir ve Afyonkarahisar'ın güney ve kuzeyinden Ege denizine kadar uzanan geniş bir hatta yerleşmişti. Afyonkarahisar bölgesinde Ahır dağına kadar olan hatta dört tümen ve bir bağımsız alay ve Yunan Birinci Kolordusu bulunmaktaydı. Ayrıca Döğer taraflarında üç tümenli ikinci Kolordu ile Uşak'ta bir süvari tümeni ihtiyat olarak tutulmaktaydı. Diğer taraftan Yunanlılar Sakarya'dan çekildikten sonra tuttıkları mevzileri kuvvetli tahkimat ve tel engellerle donatmışlardı.⁷⁹

Mustafa Kemal Paşa 17/18 Ağustos gecesi Ankara'dan ayrılarak Tuz gölü üzerinden otomobile Konya'ya gitti. Onun Ankara'dan ayrıldığını bilen birkaç kişi vardı. Onlar da bu işi gizli tuttu. Hatta 21 Ağustos 1922'de Gazi'nin Ankara'da bir çay partisi tertiplemediği gazete ve ajanslar tarafından duyurulmaktaydı. Halbuki bu tarihten bir gün önce Mustafa Kemal Akşehir deki Batı Cephesi Karargâhı'ndaydı. O gün karargâhta dört saat kadar kalan Gazi, Batı

⁷⁹ *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, İdari Faaliyetler, s.493.

⁷⁷ Oğuz, *Aynı Gazete*, nr. 1012, Afyon 17 Kasım 1960.

⁷⁸ *Türk İstiklal Harbi*, C.VI, s.99-105.

Cephesi Komutanı'na 26 Ağustos sabahı düşmana taarruz edilmesini emretti. 20/21 Ağustos gecesi Batı Cephesi Karargâhı'nda Genelkurmay Başkam Fevzi Çakmak, Batı Cephesi Komutanı ismet İnönü, Birinci Ordu Komutanı Nureddin ve ikinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşalarla bir toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, harita üzerinde taarruz hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra taarruz emrini tekrarlamıştır.⁸⁰ Daha sonra ise karargâhlar 24 Ağustos'da I.Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Şuhut kasabasına, ertesini gün de Kocatepe'nin güneybatısındaki Çadırılı Ordugâh'a nakledilmiştir.⁸¹

Taarruz planları gizlilik içinde hazırlanmıştır. Bu plana göre; Türk ordusu asıl kuvvetlerini Afyonkarahisar civarında Akarçay-Dumlupınar havzasına kadar olan sahada toplayacak, İzmir demiryolunu kesip düşmanın esas kuvvetlerini imha edecekti. Taarruz planları son derece gizli tutulduğundan dolayı, Genelkurmay'ın toplantısını saklı tutmak için Mustafa Kemal ile kurmay heyeti Akşehir'de bir futbol maçı sey- retmekteydi.⁸²

Nurettin Paşa'nın komutasında I. Ordu Afyonkarahisar'un güneyinde ve Yakup Şevki Paşa'nın kumanda ettiği II. Ordu Afyonkarahisapın kuzeyinde idi. 25/26 Ağustos 1922 gecesi asıl taarruz kuvvetleri düşman mevziilerine yaklaştırıldı. Aralarındaki mesafe 800 ile 1000 metreye kadar düşmüştü. Beşinci Süvari Kolordusu'nun Ahır dağlarının ormanlık sarp patikalarından geçerek yaptığı zorlu yolculuk sonucunda 26 Ağustos sabahı Birinci Süvari Tümeni Çayhisar'a diğer tümenler ise Yörük Mezarı'na ulaşmıştır. Süvari Kolordusu'nun Ahır dağlarının sık ormanlarındaki

gizli gece ilerleyişinde Tokuşlarlı Haydar Ağa'nın önemli hizmetleri olmuştur. Haydar Ağa Yörük Mezarı'nda hızar işletmektedir. Hızar işletmek bahanesiyle Haydar Ağa'nın ormanlık alanda açtığı yollar sayesinde süvari Kolordusu Çukurca'dan Yörük Mezarı'na kadar tam bir emniyet içinde ilerlemiştir.

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, Fevzi, ismet ve Nurettin Paşalar da muharebeyi yakından izlemek üzere bölgeye hakim bir nokta olan Kocatepe gözetleme yerine gelmişlerdi.⁸³

Sabahın erken saatlerinde başlayan yoğun topçu ateşi taarruzun başladığının habercisiydi. Mustafa Kemal, bütün paşalara birliklerini cephe hattında yönetmelerini söylemişti. Taarruz başladıktan kısa bir süre sonra Kalecik Sivrisi, Belen Tepe, Tınaz Tepe ve Kılınçarslan Tepesi zapt edildi. Hakim tepelerin zaptının sonrasında 27 Ağustos 1922 sabahı ortalık ağarırken bütün cephelerde Türk taarruzu başladı. Öğleye doğru bütün cephe yarılmıştı. Çekilmeye başlayan Yunan kuvvetlerini Birinci Ordu birlikleri takip ediyordu. 27 Ağustos günü saatler 17.30'u gösterirken Dördüncü Kolordu Sekizinci Tümeniyle 14 ay düşman işgalinde kalmış olan Afyonkarahisapı ele geçirmiştir.⁸⁴

Büyük Taarruzda Türk Topçuları

80 Tansel, Age, s. 158-159)

81 Tansel, Age, s.159.

82 Aytac Taşyürek, "Ulusal Kurtuluş Savaşında ve Cumhuriyet Döneminde Afyon", *Tarih İçinde*, Afyon 1982, Afyon 1983, s.48.

83 *Türk İstiklal Harbi*, C.VII, İdari Faaliyetler, s.494.
84 Age, s.494.

Afyonkarahisar halkı kurtarıcılarını büyük bir sevinçle karşılar. Herkes sokaklarda, askerlere sarılıp gözyaşı dökenler, yiyeceğini askerle paylaşmak için birbiri ile yarışanlar, su testileriyle yol kenarlarına dizilmiş yaşlı kadınlar, şehrin muhtelif yerlerindeki yangınları kimse umursamıyor.⁸⁵ Kısaca şehir 14 ay beklediği hürriyeti yaşıyor. Mustafa Kemal kısa bir süre için karargahını Afyonkarahisabda belediye binasında kurmuş, taarruz planlarını burada gözden geçirmiştir. Afyonkarahisar'ın alınışından kısa bir süre sonra şehre gelen Halide Edib vaziyeti şöyle anlatır:

"...Afyon'un yüksek kayalıkları görüldüğü zaman, ortalıkta bir takım haki renkli gölgeler göze çarpıyordu. Yunanlıların yakmış olduğu evlerin harabelerinde hala ateş vardı. Karargah bir kaç saat önce Afyon'a girmişti.... Sokaklar siyahlı insan çağlayanlarıyla doluydu. Evler ışıklı. Bir kadın gurubu kumandanın pencerelerine gözleri dikili duruyor. Aralarından ihtiyar bir kadın beni yakalayarak iki yanağımdan öptü. Ben de onun iki elini öperek başıma koydum. Ondan sonra sıra ile hepsi boynuma sarıldılar. Bu, zaferin temelinin kendileri olduğunu hissetmeyen bir gurup.

Nihayet Sakarya günlerinden daha büyük bir sofa. Büyük bir masa. Zabitler dolaşiyor. Bir küçük odanın kapısı açık. Yuvarlak bir masada iki lamba yanıyor. Fevzi Paşa ile Mustafa Kemal Paşa bir harita üzerine eğilmişler, bir şeyler konuşuyorlar. Mustafa Kemal Paşa'nın başına yüz güneş birden doğmuş gibi yüzü parlıyor...."⁸⁶

Düşman ordularının yok edilmesi dolaşısıyla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan sıfatıyla 1 Eylül tarihli tarihi emirde birliklere şöyle sesleniyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları:"

"*Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Savaşında zalim ve gururlu bir ordunun asil kuvvetlerini inanılmayacak kadar az bir sürede yok ettiniz. Büyük ve soylu milletimizin fedakârlıklarına lâayık olduğunuzu kanıtlıyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki ustalık ve fedakârlığınızı yakından görüyor ve izliyorum. Milletimizin hakkınızda ki değerlendirmesine öncülük etme ödevini ardına ve ara vermeden yapacağım. Başkomutanlığa önerilerde bulunulmasını cephe komutanına emrettim. Bütün arkadaşlarımdın, Anadolu'da daha başka meydan muharebeleri verileceğini göz önüne alarak ilerlemesini ve herkesin kuvayı akliyesini, yiğitlik ve yurtseverlik kaynaklarını yarışırmasına esirgemediğim devam eylesin.*

Ordular! İlk hedefiniz Akdenizdir. İleri!"⁸⁷

Taarruz esnasında Yunan Başkomutanı General Trikopis Gömen köyü yakınlarında AfyonkarahisarTı Ahmet (Ünlü) Çavuş'un mangası tarafından esir edilmiştir.⁸⁸ Yunan esirler Ankara'ya nakledilirken Emirdağ'da konaklarlar. Burada bir yemek esnasında Binbaşı Ali Bey, Trikopis'e; Ellerinde kuvvetli bir ordu, arkalarında bütün ihtiyaçlarını karşılayan bir hükümet ve dış destek olduğu halde, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış, silahları alınmış ve ordusu dağıtılmış bir devlete mağlup olmalarının sebebini sorduğunda, Trikopis: "*Bunun iki sebebi vardır; biri maddi diğeri manevidir. Manevi sebebini ben izah etmeyeceğim, onu tarih*

⁸⁵ Atabek, *age*, s.404.

⁸⁶ Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)*, İstanbul 1962, s.268-269.

⁸⁷ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S.80, (Ağustos 1981), Belge no:1773, s.77.

⁸⁸ "Afyon'un Kurtuluşu", *Vatan Gazetesi* sar ilavesi, 29.04.1953.

yazacaktır. Maddi sebebe gelince: Siz benim kordum cephesinden taarruz ettiniz. Ben, ilk ateşte büyük bir kuvvet karşısında olduğumu anladım. Derhal İzmir'de bulunan Başkumandan Hacıanesti'ye telefon ederek durumu anlattım ve beni takviye etmesini istedim. Başkumandanın bana verdiği cevap şu oldu; Türk Ordusunda taarruz kabiliyeti yoktur, bu bir nümayiş taarruzudur, vaziyeti idare ediniz, dedi. Ertesi günü Afyon düştü, benim nokta-i nazarım tahakkuk etti ve emrime kuvvet verildi ise de, iş işten geçti... Harbin bütün devamı müd- detince başkumandan İzmir'den bir adım ileri geçmedi. Orduyu İzmir'den idare etmeye çalıştı. Halbuki ben esir olduktan bir saat sonra kendimi Gazi Mustafa Kemal Paşanın huzurunda buldum. Büyüklerin idaresi altında bulunan bir ordu daima muzaffer olur."⁸⁹ cevabını verir. Trikopis, görevinden azledilen Hacı Anes- ti'nin yerine Başkomutanlık görevine getirildiğini esir düştükten sonra Uşak'ta Mustafa Kemal'den öğrenmiştir. Yunan Başkomutanı Hacıanesti bir cephe gezisi sonrası İzmir'e döndüğünde, basın mensuplarının Mustafa Kemal'i görüp görmediğini sorması üzerine; "ne!.. Mustafa Kemal mi? Öyle bir komutanı tanımıyorum" deme küstahlığını gösterdiğinden kısa bir süre sonra 10 Eylülde İzmir' e giren Mustafa Kemal Paşa, ba-

Suvari Kolordusu Yunan Kuvvetlerini Takip Ederken
(Eylül 1922)

89 Rifat Erdal, "Bir Yedek Subayın I. Dünya Savaşı Hatıraları", *Tarih Mecmuası*, nr. 9, Ekim 1971, s.77.

sın mensuplarına "on gündür cepheyedim, düşman başkomutanını gördünüz mü?" diye sorarak, savaşın nasıl kazanıldığını acı bir ders olarak Yunan ordusuna vermişti.⁹⁰

Sonuç

Afyonkarahisar coğrafi konumundan dolayı Milli Mücadele'nin kilit noktalarından birisi olmuştur. Milli Direniş'in en kritik savaşlarının bu coğrafyada geçmesi bunun göstergesidir. Afyonkarahisar ve çevresindeki milis kuvvetlerin direnişi düşmanı oyalayarak hem demiryolu ulaşımını kısmen engellemiş hem de halkın kurtuluş ümitlerini canlı tutarak Ankara'nın daha rahat hareket etmesine imkan sağlamıştır.

Sebahattin Selek'in belirttiğine göre Milli Mücadele sırasında hayatını kaybeden 36.239 erin 1.060'ı Afyonkarahisar ve kazalarının askerlik şubelerine kayıtlıdır.⁹¹ Bu rakam ülke geneline kıyaslandığında oldukça büyük bir rakamdır.

Afyonkarahisar, XI. Asırdan bugüne kadar kendisine sarsılmaz bir sadakat gösteren hakiki sahiplerinin elinde kalmıştır.⁹² Türk Tarihinin en bunalımlı dönemlerinden biri olan Milli Mücadele'de önemli bir görev üstlenmiş olan şehrimiz bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.

Anadolu'da Türk istiklalinin devamı için büyük bedeller ödemiş olan Afyonkarahisar ve halkının Milli Mücadele'deki yerini, 1923 yılında şehri ziyarete gelen Mustafa Kemal⁹³ şu kalbi cümlelerle ifade etmekteydi.

90 Erhan Demirkulu, "Türk'ün Yunanlılara ve İşgal Devletlerine İndirdiği Şamar Başkomutanlık Meydan Muharebesi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, nr.8, Ağustos 1987, s.7.

91 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul 1968, s.111-112.

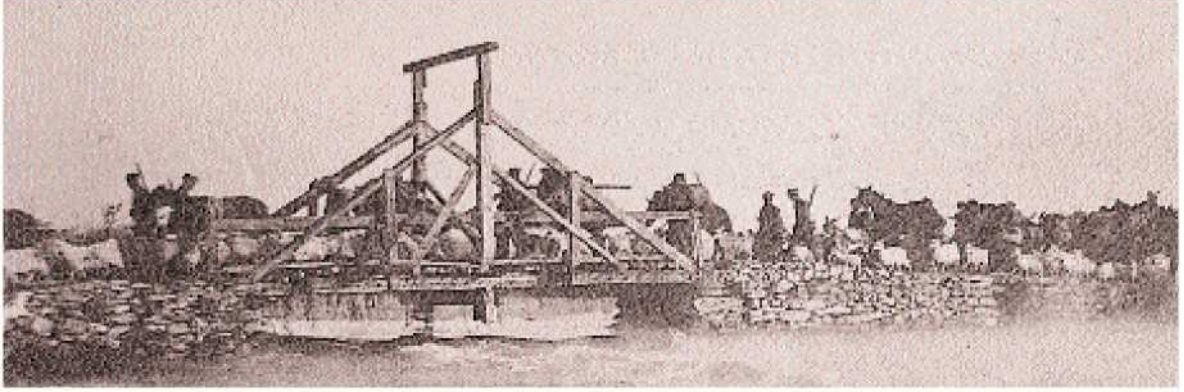
92 Atabek, *age*, s.402.

93 Büyük Zaferden bir süre sonra 1923 Yılı Mart ayında Atatürk, eşi Latife Hanım'la birlikte Güney Anadolu gezisi dönüşü Afyonkarahisar a da uğramış ve şehrin muhtelif yerlerinde konuşmalar yapmıştır. Latif Daşdemir, *Atatürk'ün Afyonkarahisar Ziyaretleri*, Ankara 2002, s.59; Mehmet Önder, "Atatürk'ün Afyonkarahisar gezileri ve ilginç anılar", 3. *Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyonkarahisar 1993, s.2.)

"...Düşmanın her türlü tazyikine rağmen halkın yine vatanperverane hissiyatını göstermekten kaçınmadıkların öğrenmekle iftihar ediyordum. Nihayet bu kıymetli beldeyi düşmandan kurtarmak ve düşmanı vatandan atmak zamanı gelmişti. Son taarruz vaki oldu. Karahisar ve Karahisar'ın fedakar, hamiyetli halkına, aylarca düşmanın zulmünü çeken cefakar ahalisine bir an evvel kavuşmak için şehre girdim. Lakin kendileriyle o zaman temasa meydan kalmadı. Düşmanı takip etmek zarureti burada kalmama mani teşkil ediyordu. O günden bu güne muhterem Karahisarlılarla

yakından temas etmeyi çok derin iştiyaklarla arzu ediyordum

Bir millet güzel şeyler düşünür, insanlar fevkalade işler yapmaya kabiliyetli kahramanlar bulabilir. Lakin öyle kimseler yalnız başlarına bir şey olamazlar. Meğer ki bir hissi umuminin bir iradeyi umuniyenin, milletteki bir ihtiyacı umuniyenin amili ifadesi ve mümessili olsunlar. Ben milletin efkar ve hissiyatına yakından ifa olmaktan, aziz milletimde gördüğüm kabiliyet ve ihtiyacı ifadeden başka bir şey yapmadım. Onun bu kabiliyet ve hissiyatına olan vukufumla bahtiyarım."⁹⁴

Yunan Askerleri Türk Köylüsüne Ait Malları Talan Ederken

Türk Askerleri Dinlenirken

94 Tanin Gazetesi, 5 Nisan 1923; Konuşma metni ve diğer konuşmalar için bkz. Daşdemir, age, s.62 vd.

